

Dr. sc. Đuro Benić

Redoviti profesor u trajnom zvanju
Odjel za ekonomiju i poslovnu ekonomiju
Sveučilište u Dubrovniku
E-mail: dbenic@unidu.hr

EKONOMSKA KRIZA U EUROPI I HRVATSKO GOSPODARSTVO*

UDK / UDC: 338.124.2(4-67EU:497.5)

JEL klasifikacija / JEL classification: E32, E44, G01

Poseban prilog / Special supplement

Primljeno / Received: 5. kolovoza 2012. / August 5, 2012

Prihvaćeno za tisak / Accepted for publishing: 27. studenog 2012. / November 27, 2012

Sažetak

U radu se razmatraju uzroci i okolnosti nastanka krize u Europi, njeni učinci na Europsku uniju i posebice na hrvatsko gospodarstvo. Također se ukratko daju viđenja što donosi ulazak Hrvatske u Europsku uniju i mogući pravci akcija koji bi potakli brži izlazak hrvatskog gospodarstva iz recesije. Na kraju se daje odgovor na pitanje je li kapitalizam dostigao svoj vrh i prešao kulminacijsku točku.

Ključne riječi: ekonomska kriza; Europska unija; hrvatsko gospodarstvo; kapitalizam.

* Rad je prošireni intervju objavljen u listu Nova Makedonija pod naslovom „Merkite na štedenje ne se dovoljni za spas na evrozona“ (Nova Makedonija, prvot makedonski dnevni vesnik, Skopje, sreda 25. 7. 2012., god. LXVII, broj 22 639, str. 1. – 2.) i u knjizi S. Georgievski, Makedonsko – hrvatska tangenta, Zajednica Makedonaca u Republici Hrvatskoj, Zagreb, 2012., str. 149. – 152.

UZROCI I OKOLNOSTI NASTANKA KRIZE U EUROPI

Odgovor na pitanje o uzrocima i okolnostima nastajanja krize u Europi višeslojan je i zahtijeva malo više prostora. Prvo, svjetska financijska kriza počela je u ljeto 2007. godine krizom tržišta nekretnina u SAD-u, velikim gubitcima i stečajima poduzeća iz financijskog sektora, a od 2008. godine zahvatila je i odvela u stečaj veliki broj poduzeća u realnom sektoru, a posebice građevinarstvu. Uzrok krize bio je nagli pad cijena nekretnina u SAD-u, koje su prije toga dugo rasle potpomognute relativno lakim načinom uzimanja kredita uz početno niske kamatne stope, ali s mogućnošću promjena. Zajmoprincipi većinom nisu ni bili svjesni rizika mogućega povećanja kamatnih stopa. Tako je formirani veliki balon (engl. *bubble*) počeo popuštati i pokrenuo krizni scenarij. Kako dužnici nisu mogli podmirivati obveze preuzete kreditima zbog rasta kamatnih stopa, preprodajom kredita bankama širom svijeta kriza je poprimila globalne financijske razmjere.

Nobelovac Joseph Stiglitz koji je i sam bio savjetnik predsjednika Clintona, u jednom članku 2009. godine navodi pet ključnih uzroka koji su doveli do američke i svjetske financijske krize, a koji su vezani za tridesetogodišnju neodgovarajuću ekonomsku politiku, od predsjednika Ronalda Regana do Georga Walkera Busha.

Kriza koja je počela kolapsom velikih financijskih institucija u SAD-u brzo se proširila svijetom i dovela do problema i u europskom bankarskom sektoru. Tako je Njemačka morala spašavati svoju Hypo Real Estate holding kompaniju. Britanci su dokapitalizirali velike banke kao što su Royal Bank of Scotland, HBOS, Barclays, Francuzi BNP i Societe Generale i Nizozemci ING. To je vodilo rastu kamatnih stopa i manjoj ponudi povoljnih kredita, odnosno novca, što izravno utječe na manju osobnu potrošnju i investicije. Prodaja, osobito dobara koja se kupuju na kredit (automobili) drastično je padala, zalihe su rasle, a padala je i vrijednost dionica. Da bi umanjile takav utjecaj, prvo američka središnja banka, a zatim Europska središnja banka i sedam vodećih banaka već koncem 2008. godine smanjuju kamatnu stopu na 3,25%.

Treba imati na umu i sljedeće. Kriza nije nastala 2007., odnosno 2008. godine, ona je stvarana desetljećima, u prvom redu velikim promjenama u udjelima rada i kapitala u korist kapitala u GDP-u, odnosno nacionalnom dohotku (dok je u razvijenim zemljama krajem šezdesetih i početkom sedamdesetih godina prošloga stoljeća udio rada iznosio oko 75%, u Europi početkom 21. stoljeća iznosi od 65 – 68%). Posljedica toga bila je nesrazmjer između ponude i potražnje koji se godinama rješavao kreditima bez krize sve dok život iznad dohodovne mogućnosti nije pukao.

Usporedno europska dužnička kriza dostiže od 2010. do danas dramatične razmjere i prijeti slomom kako Europske monetarne unije tako i nekih zemalja (Grčka, Portugal, Španjolska, Italija) povlačeći za sobom temeljne

ekonomske probleme porast nezaposlenosti i pad GDP-a. Koncem 2010. dug Grčke iznosio je 340 mld eura, Irske 144,5 mld eura, koncem 2011. dug Španjolske iznosio je 735 mld eura, Portugala 490 mld dolara, dok je u siječnju 2012. dug Italije bio 1 935 mld eura ili 120% GDP, iako bi propisani najviši dug u eurozoni mogao biti 60% GDP-a. Monetarna unija teško bi recimo mogla preživjeti izlazak Italije iz eurozone i povratak liri .

JE LI KRIZA PREŠLA SVOJ ZENIT I KAKVA SU KRETANJA NA SVJETSKOJ RAZINI?

Oporavak američkoga gospodarstva daleko je jači i brži nego Europske unije, a to je najvećim dijelom rezultat toga što je financijski sustav Europske unije postao veći, međuovisniji i riskantniji od američkoga.

Nakon novih izbora u Grčkoj i ponuđene „injekcije“ Španjolskoj od 100 mld eura čini se da je najdublja faza financijske krize u Europskoj uniji prošla. Međutim, ipak nema razloga za veliki optimizam, prije za umjereni jer prava kriza u Europi nije samo ekonomske, već i socijalne i političke prirode. Europska unija ipak je podijeljena na velike i male zemlje članice, na vjerovnike i na dužnike i to na samo 17-zemaljskoj eurozoni. Zbog spašavanja Grčke od bankrota produbio se jaz između sjevera i juga Europe, odnosno zemalja s visokim, u odnosu na zemlje s niskim GDP-om. Iako solidarnost očito nije ozbiljno ugrožena, postaje sve više upitna. Istovremeno, na svjetskoj razini s krajem neoliberalizma dolazi i do kraja američke premoći u svijetu, uz Europsku uniju u velikim problemima te gospodarsku ekspanziju izvoznih velesila Njemačke (200 mld \$ vanjskotrgovinskog suficita) i Kine (175 mld \$ suficita), uz Rusiju i Saudijsku Arabiju kao energetske izvoznice i velesile. Jedan dio svijeta je u snažnom zamahu – visokoindustrijalizirana, štedljiva i izvozno orijentirana gospodarstva, a drugi je u velikim problemima pred mogućim bankrotom i to su uglavnom zemlje koje su trošile na račun zaduživanja u inozemstvu.

MOGUĆE PREUREĐENJE EUROPSKE UNIJE I NJENIH INSTITUCIJA

U prošlosti je politika uvijek bila u prvom planu, a ekonomija u drugom, a sad je obratno ako se imaju u vidu najbogatije zemlje svijeta G20. Svi iščekivaju što će se događati u Europi i koje će mjere poduzeti Europska unija zbog straha da se kriza iz Europe ne prenese na Ameriku, ali i druge kontinente. Imajući na umu da mjere štednje neće biti dovoljne da eurozonu izvuku iz krize, Njemačko viđenje buduće Europske unije jest čvršća integracija eurozone. Ekonomsku i poreznu politiku treba u većoj mjeri određivati Europska unija, zajednička vanjska i sigurnosna politika, te veću ulogu trebaju

imati Europski parlament i europska vojska. Hoće li doći do veće integracije u Europskoj uniji još nije jasno, posebice jer je Britanija tradicionalno osjetljiva na financijski sektor pa zasigurno neće podupirati veću fiskalnu i bankarsku integraciju. Činjenica jest da se planira jedinstveni nadzor banaka u cijeloj Europskoj uniji, odnosno stvaranje europske bankarske unije, te stvaranje novoga fonda za spašavanje banaka koji bi se financirao iz oporezivanja financijskih institucija i transakcija. Sve to vodi većim ovlastima Bruxellesa. Do sada je Europski fond za stabilizacijsku pomoć (EFSF) sa 450 mld eura korišten uglavnom za kreditiranje zemalja članica eurozone koje nisu bile sposobne dobiti kredite izravno na financijskom tržištu. Taj će se fond iduće godine zamijeniti Europskim mehanizmom za stabilnost (ESM), kao trajnim mehanizmom s 500 mld eura. Isto tako, traži se fiskalna unija koja bi članicama onemogućila da se same zadužuju, a vlade bi imale nadzor samo nad budžetom sakupljenim iz poreza. Svaki zahtjev za novcem trebalo bi prijaviti Eurogrupi, koja bi takav dug eventualno financirala zajedničkim obveznicama, dok bi stari dug ostao u nadležnosti države. Zanimljivo je da njemačka kancelarka Angela Merkel ideju o zajedničkom izdavanju euroobveznica vezuje uz prethodno veću političku integraciju.

POSljedICE EKONOMSKE KRIZE U EUROPI NA HRVATSKO GOSPODARSTVO I NA REGIJU

Kad su u pitanju posljedice ekonomske krize u Europi i da li će se one osjetiti u regiji mogu govoriti o situaciji u Hrvatskoj, a manje o situaciji u Makedoniji jer nažalost nedovoljno pratim i ne raspolazem detaljnijim podacima o stanju i kretanju u gospodarstvu Makedonije i ostalih zemalja u regiji.

Naime, pojava i širenje recesije od 2008. godine do danas samo su manjim dijelom utjecali na ekonomsko stanje jer su ta gospodarstva relativno skromno povezana sa svjetskim gospodarstvom. Izvoz pojedinih zemalja razmjerno je nizak pa sukladno tome poremećaji na svjetskom, odnosno europskom tržištu nisu mogli znatnije ugroziti ta gospodarstva. Međutim, negativne posljedice krize mogu se osjetiti kroz, s jedne strane izravne inozemne investicije koje su u Hrvatskoj od 2000. godine stalno rasle do 2008. godine kad su iznosile 4,2 mld eura. Već 2009. godine smanjile su se na 2,1 mld eura, da bi 2010. godine iznosile samo 281 milijun eura. Istina je da su se u 2011. godini donekle povećale (u prva tri tromjesečja iznosile su 1,05 mld eura), ali još uvijek daleko ispod predkriznih razina. S druge strane, prema teoriji očekivanja, potrošnja može rasti ili padati i ako se tekući dohodak ne smanjuje. Razlog tomu su očekivanja o budućnosti. Tako optimistično gledanje na budućnost može voditi većoj potrošnji, dok u situaciji kad stanovništvo gleda na budućnost s pesimizmom dolazi do smanjenja potrošnje što je slučaj u Hrvatskoj. Posljednjih godina potrošnja se smanjuje iz navedenoga razloga, ali i

zbog povećanja nezaposlenosti. Ove, 2012. godine u prvom kvartalu zabilježen je pad investicija od 2,8% i GDP-a od 1,3%. Potrošnja kućanstava se smanjuju pa je promet u trgovini na malo pao na godišnjoj razini u travnju 7,3%, svibnju 4,4% i lipnju 5,1%.

POS LJEDICA ČEGA JE SADAŠNJE GOSPODARSKO STANJE U HRVATSKOJ?

Sasvim drugo pitanje je čega je posljedica sadašnje loše gospodarsko stanje u Hrvatskoj. To je posljedica svega što se događalo i događa zadnjih dvadeset i više godina, od stvaranja države i nametnutog rata od 1991. do 1995. godine, zatim neodgovarajućega modela privatizacije, preko formiranja modela u kojemu su uslužne djelatnosti, posebice trgovina, postale dominantne i gdje su se „mladi hrvatski poduzetnici“ nastojali obogatiti prodavajući drugorazrednu robu iz inozemstva po prvorazrednim cijenama, bez ulaganja u proizvodnju (bez koje nema ekonomskog razvoja). Prema svim analizama mi danas živimo lošije nego prije Domovinskog rata, i to sa znatno pogoršanom gospodarskom strukturom. Gdje je danas industrijska proizvodnja koja je nekad bila ponos hrvatskoga gospodarstva? Uslužne djelatnosti i financije pokušavale su „vući“ gospodarstvo, ali industrija i posebice poljoprivreda su zaostajale.

ŠTO NAS ČEKA I KAKO DALJE?

I što sada? Nalazimo se godinu dana pred ulaskom u „raštimanu“ Europsku uniju koja se bori s egzistencijalnim problemima i koja sama po sebi neće riješiti probleme hrvatskoga gospodarstva, dapače, mogućnosti pomoći novopridošloj članici manje su nego prije nekoliko godina. Prema podacima za 2011. godinu hrvatski GDP po stanovniku bio je na razini 61% prosjeka 27 država članica Europske unije. Iza Hrvatske su samo Latvija, Rumunjska i Bugarska (u regiji nakon Hrvatske najbolje stoji Crna Gora s 43%, zatim Makedonija s 36%, Srbija s 35%, Albanija s 31%, te Bosna i Hercegovina s 29% prosjeka Europske unije). Prve godine članstva pomogle su svim novim članicama da smanje razliku u odnosu na prosjek Europske unije pa će zasigurno to biti slučaj i s Hrvatskom. Naime, otvorit će se nove mogućnosti, ali same po sebi neće dovesti do bržeg i značajnijeg pomaka. Država će dobiti pristup i moguć priljev sredstava iz regionalnih razvojnih i socijalnih fondova (to je jako komplicirana procedura i pitanje je koliko će od dostupnoga Hrvatska dobiti – primjerice Bugarska je uspjela dobiti samo 10% onoga što je bilo dostupno). Dugoročno može se očekivati bolji životni standard, više plaće i jača vladavina prava. Međutim, ostaje temeljno pitanje kako iz recesije izaći. Teško se nešto značajnije može učiniti u sljedećih nekoliko godina, pa će zasigurno trebati vremena, i to uz dobru ekonomsku politiku, da dođe do značajnijih pozitivnih

pomaka. Pravci akcije za takvu politiku trebali bi biti prije svega sljedeći: iako se najavljuje dugoročno čuvanje stabilnoga tečaja kune, preispitati realni tečaj kune i visoku državnu potrošnju; rješavati problem visoke nelikvidnosti koja je dosegla 42 mld kuna (od čega preko 210 000 građana duguje 13,1 mld kuna a 23% poduzeća ne plaća svoje obveze); smanjiti visoke kamatne stope po kojima ne može biti jačega investicijskog interesa, a koje se mogu smanjiti neinflatornom emisijom novca; poticati ulaganja u domaću proizvodnju i izvoz mjerama s područja fiskalne i monetarne politike, a posebice mjerama omogućiti selektivno investiranje u proizvodnju, odnosno industriju i poljoprivredu, koje su drastično pale u odnosu na stanje prije osamostaljenja Hrvatske; i dalje stvarati uvjete za poticaj poduzetništva.

JE LI TREND USPONA ULTRADESNIH PARTIJA I POKRETA U EUROPI IMA IZRAVNU VEZU S EKONOMSKOM KRIZOM?

Kao što je bilo primjera kroz povijest kad je kriza 1930-ih pogodovala uzdizanju nacizma i zamahu fašizma, kriza je ojačala nacionalne radikalne stranke na ljevici i desnici, što se najbolje vidi u Grčkoj (blizu 7% dobila je neonacistička Zlatna zora). Ultradesnica jača i u Francuskoj i Nizozemskoj što otežava formiranje stabilnih vlada koje bi mogle provesti ozbiljnije reforme, a s druge strane jača ksenofobiju. Međutim, iako su u nekim zemljama ekstremističke političke stranke stekle parlamentarnu zastupljenost i djelomični društveni ugled, teško će u 21. stoljeću imati odlučujućeg utjecaja na međunarodne odnose i kretanja, iako ih se ne smije zanemarivati.

JE LI KAPITALIZAM DOSTIGAO SVOJ VRH I PREŠAO KULMINACIJSKU TOČKU?

I na kraju, pitanje je je li sadašnji kapitalizam „istrošen“ potencirano onim što se u tranzicijskim zemljama naziva „divljim kapitalizmom“. Kapitalizam, kao ekonomski i društveni poredak, utemeljen na privatnom vlasništvu, usmjeravanju poslovanja na ostvarenje profita i tržištu, kao automatskom regulatoru gospodarskih aktivnosti od svojih početaka iz 14. i 15. stoljeća do zadnjih par desetljeća (od početka 1980-ih), kad je u globalnim razmjerima dominantan neoliberalni kapitalizam, utemeljen na deregulaciji i usmjeravanju na samostalno djelovanje tržišta, doživljavao je uspone i padove praćene i ekonomskim i socijalnim krizama. Tako i sadašnja kriza u Europskoj uniji nije samo ekonomska nego ima dimenziju koja može ugroziti socijalnu povezanost Europske unije.

U nastojanjima da se ekonomske djelatnosti i pojedinci oslobode ikakvih, a posebice administrativnih stega, postavlja se pitanje ispravnosti nemilosrdne potrage za profitom, u kojoj se ljudi i priroda iskorištavaju kako bi se ostvario profit, a onda ih se bez milosti odbacuje. Postavlja se pitanje vladavine tržišta bez ograničenja na kojem je sve i svatko potrošna roba. Je li osiromašenje velikoga dijela stanovništva uz ekstremno bogaćenje malobrojne elite put za opće dobro i gdje je tu ostvarenje općeg blagostanja?

Činjenica je da je u nesavršenom svijetu u kojem živimo od svih sustava koji su vladali kapitalizam najučinkovitiji i ne treba gubiti vjeru u njega. Međutim, imajući na umu sve prije navedeno postavlja se pitanje kako ga učiniti boljim. Zasiurno uz opće poznate ekonomske funkcije države – poticanje učinkovitosti, jednakosti i stabilnosti, treba u sustav pažljivo ugraditi neke od elemenata socijalne osjetljivosti na tragu modela socijalne države u kojemu bi se na demokratskim osnovama, tržišno utemeljenom gospodarskom politikom usmjeravali ekonomski razvoj, preraspodjela nacionalnoga dohotka, ali i skrbilo o zaposlenosti, otklanjanju siromaštva, zdravlju i školovanju stanovništva, te ostvarenju općeg blagostanja.

Đuro Benić, PhD

Full professor with tenure
Department of Economics and Business Economics
University of Dubrovnik
E-mail: dbenic@unidu.hr

ECONOMIC CRISIS IN EUROPE AND CROATIAN ECONOMY****Abstract***

The paper considers the causes and circumstances of crisis in Europe, as well as its effects on the European Union, and in particular its impact on the Croatian economy. It also provides a brief account of viewpoints on the Croatian accession to the EU, and possible direction of actions that would help Croatian economy get out of the recession. Final part gives an answer to the question on whether capitalism has reached its peak and crossed the culmination point.

Keywords: economic crisis; European Union; Croatian economy; capitalism.

JEL classification: E32, E44, G01

* Paper is an extension of an interview published in "Nova Makedonija" magazine, entitled „Merkite na štedenje ne se dovolni za spas na evrozonata“ (Nova Makedonija, prvot makedonski dneven vesnik, Skopje, sreda 25. 7. 2012., god. LXVII., number 22 639, str. 1. – 2.) and in the book: S. Georgievski, Makedonsko – hrvatska tangenta, Community of Macedonians in Croatia, Zagreb, 2012., str. 149. – 152.